

14. Warren M.A., 2001, *On the Moral and Legal Status of Abortion* on Biomedical Ethics, ed. by T.A. Mappes, D. Degrazia, McGraw-Hill, New-York, p. 457-458.
15. Bowling L., 2001, *Measuring disease a review of disease specific quality of life measurement scales*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia.
16. Horban O., Martych R., 2018, *Axiological determinants of the doctrine of "living" in modern bioethic discourse*, Studia Warminskie, nr 55, p. 93-106.

УДК 316.422

Пасько Я.І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ДЕМОКРАТИЧНІ ВЕРСІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження присвячене концептуалізації ліберальної, республіканської та деліберативної версій громадянського суспільства. Кожна з цих версій має свої соціальні передумови, складові становлення та траєкторії розвитку. Відзначається, що передумовою кожної з цих версій є правові виміри, які значною мірою обумовлюють розвиток громадянського суспільства як соціальної європейської інституції. Природне право стає важливим чинником розвитку республіканської моделі, а позитивне право, закладаючи фундамент тотальної юридифікації, є рушійною силою ліберального суспільства приватних власників. Певним теоретичним синтезом соціальних трансформацій вступає деліберативна версія громадянського суспільства, яка є не тільки поєднанням природного та позитивного права, але й важливим чинником посилення в сучасних європейських суспільствах вимірів раціональності. Важливе значення приділяється зв'язку між вимірами громадянського суспільства і тенденціями сучасної деліберативної демократії.

Ключові слова: *громадянське суспільство, право, природне право, позитивне право, ліберальна модель, республіканська модель, деліберативна демократія.*

Пасько Я.И. Демократические версии гражданского общества. Статья посвящена концептуализации либеральной, республиканской и делиберативной версии гражданского общества. Подчеркивается, что каждая из этих моделей имеет свои социальные предпосылки, социальные составляющие и траектории развития. Отмечается, что предпосылкой для каждой модели гражданского общества выступают правовые измерения, которые в значительной мере обуславливают развитие гражданского общества как цивилизационного европейского социального института. Природное право стало важнейшим фактором развития республиканской модели гражданского общества, а позитивное право заложило фундамент тотальной юридификации современного общества, стало движущей силой либерального общества частных собственников. Теоретическим синтезом социальных трансформаций стала делиберативная модель, которая стала не только воплощением принципов природного и позитивного права, но и фактором усиления в европейских обществах принципов рациональности. Важное значение в исследовании уделяется взаимосвязи между

измерениями гражданского общества и тенденциями современной делиберативной демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, право, природное право, позитивное право, либеральная модель, республиканская модель, делиберативная демократия.

Pasko J. Democratic versions of civil society. *The proposed research conceptualizes liberal, republican and deliberative version of civil society . Each of the civil society' model has its own social preconditions , social segments and trajectory of social development. It is noted that prerequisite of the mentioned models is Law that determine civil society as a European social institution. Natural law becomes a serious factor of the republican model of civil society as well as a juridification and positive law are considered as a driving force of liberal society of private owners. Synthesizing the different approaches to social transformation the deliberative model of society plays key role in unifying tendency of positive and natural law and simultaneously as a factor of rational social order. In paper actualizes the correlations between the institutes of civil society and the tendency of deliberative democracy.*

Key worlds: civil society, law, Natural law, Positive law, liberal model, republican model, deliberative democracy.

Вступ. На сучасному історичному етапі, коли точаться дискусії щодо феномена громадянського суспільства, навколо питань становлення та функціонування цього соціального інституту в європейській та українській історії, маємо визнати, що базові засади горизонтальної самоорганізації суспільства слід шукати в правових засадах, правилах, нормах, які мали місце в європейській цивілізації. Саме в них знаходять точку опертя, виникають і формуються перші паростки того суспільства, що пізніше отримує назву громадянського. Постають ідеї, які обумовили становлення та еволюцію цього соціального інституту: права та моралі, свободи та рівності, морально-нормативного і дескриптивного, публічного і приватного.

Не викликає сумнівів той факт, що правовий дискурс в європейській традиції є важливим нормативним чинником інтеграції громадянського суспільства. Понад те, без правових норм та правил не може існувати демократичний соціальний порядок, адже в такому випадку громадяни перетворяться на зграю дикунів, що діють на власний розсуд. Завдяки інституту права громадянське суспільство набуває раціональних конотацій. Зважаючи на європейський досвід соціальних трансформацій, акцентується увага на раціональних засадах дискурсу, захисті прав громадян, недоторканості приватної сфери, критиці усіх форм насильства. Цілком доречними у цьому контексті є зауваження А. Карася, який відзначає, що «взаємопов'язаність права і раціональності окреслюється в теоретичному дискурсі з давніх часів» [1, с. 24]. В межах цієї взаємопов'язаності стверджуються ліберальний, республіканський та деліберативний концепти соціальних змін, які намагаються використати в суспільстві раціональні інструментарії для забезпечення прав спільнот та груп на активну громадянську участь: сприяти демократичному волевиявленню та формуванню нового соціального порядку.

Метою даної статті стає актуалізація раціональних моделей громадянського суспільства, які є рушійною силою соціальних змін. Предметом дослідження є обґрунтування правових засад громадянського суспільства та їх концептуалізація.

Методологічні засади дослідження. Попри успішні напрацювання соціальних філософів та соціальних теоретиків щодо проблематики посткомуністичних трансформацій, залишаються недостатньо з'ясованими соціальні та метафізичні передумови громадянського суспільства, які є визначальними для обґрунтування базових моделей громадянського суспільства. І. Кант в роботі «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському стані, фокусуючи увагу на проблематиці громадянського суспільства, характеризує даний соціальний інститут наступним чином: «членам його надається максимальна свобода, втім максимальна свобода під зовнішнім законом узгоджується з серйозним примусом» [2, с. 117]. Німецьким філософом пропонуються три апіорних принципи громадянського стану, які стають точкою опертя виникнення громадянського суспільства. В межах дискурсу кенігсберзького дослідника громадянське суспільство базується на 1) свободі кожного репрезентанта суспільства як людини, 2) правової рівності будь якої особи як підданого, 3) автономності кожного члена спільноти як громадянина. Реалізація даних принципів можлива лише через дотримання цивілізованих правових, норм, які є детермінантою раціонального дискурсу, визнання правового фрейму, раціонального співіснування спільнот та груп.

Сучасна соціальна теорія доводить, що встановлені розумом принципи природного і позитивного права, вплинули на формування громадянського суспільства в цілому. Можемо констатувати, що за кілька останніх десятиліть вже напрацьовані певні підходи щодо необхідності концептуалізації правового дискурсу в європейській традиції та його впливу на розвиток демократичної соціальності. Варто згадати теоретичні розвідки професора Тюбінгемського університету О. Геффе, високих інтелектуалів Ю. Габермаса, Ж. Марітена, В. Селімана, К. Скінера, які фокусують увагу на окремих рисах і параметрах правового дискурсу, ціннісних вимірах громадянського суспільства, які несумісні з тоталітарним минулим і передбачають критику феодальних привілеїв.

Маємо зважити і на те, що певні авторитетні вчені або зовсім не пов'язують громадянське суспільство з вимірами права (В. Литвин) або вважають цілком прийнятним поєднання цього інституту лише з вимірами процесуальної справедливості, заперечуючи при цьому морально-нормативні, ціннісні виміри права (Волзер, А. Харт, Х. Кельзен, Н. Луман). Названі дослідники імплементують в суспільне життя переконання, що громадянське суспільство є лише системою, яка має сприяти демократичному дотриманню інститутів і процедур, але не може впливати на формування правосвідомості та надавати ціннісні оцінки існуючій правовій системі.

Очевидно, що така точка зору цілком корелюється з вимірами юридичного позитивізму, який є вельми скептичним щодо базових цінностей громадянського суспільства: вимірів морально - нормативної легітимації, легітимації життєвого світу, справедливості. Утім постає питання, а чи можна розглядати такий поліаспектний феномен як громадянське суспільство лише через його узгодженість з вимірами процедурної демократії, особливо в контексті широкого масиву новітнього

соціокультурного, правового матеріалу та суперечливих трансформаційних процесів, які мають місце в нашій державі?

Філософський інтерес щодо згаданої проблеми з новою силою актуалізується в останнє десятиліття. Проте, незважаючи на лавиноподібне збільшення літератури, що присвячене висвітленню різних аспектів громадянського суспільства варто виділити ті теоретичні джерела, які безпосередньо зачіпають проблему взаємопов'язаності права та громадянського суспільства. Тут варто виділи роботи І. Бейліна, В. Нерсесянца, Р. Брубейкера, Ш. Госепата, Г. Ломана, П. Фулера, Р. Гайєка, П. Козловски, Дж. Грея, Б. Таманага, Т. Алана, які намагаються поєднати юридичний позитивізм та природне право в утвердженні підставових засад громадянського суспільства, акцентують увагу на вимірах конституційної справедливості, ліберальних та комунітарних теоріях суспільного розвитку. Особливу роль у цих дискусіях грають роботи Р. Дворкина, Дж. Роулза, Ю. Габермаса, А. Селігмана, які досліджують вплив правового дискурсу на розвиток соціальної самоорганізації суспільства на різних історичних етапах. Варто відзначити також теоретичні розвідки С. М. Окін, А. Веллмера, Р. Алексі, Е. Бьокенфорде, які фокусують увагу на утвердженні демократичного правового дискурсу, як підставовій засаді громадянського суспільства.

У контексті дослідження даної проблематики можемо констатувати, що вельми необхідним є осмислення впливу європейського правового дискурсу на формування ліберальної, республіканської та деліберативної версії громадянського суспільства, кристалізації ціннісних засад розвитку суспільства.

Ліберальний дискурс громадянського суспільства. Ліберальна традиція, яка значною мірою є похідною від ідей Дж.Локка та батьків Американської революції, фокусує увагу на дотриманні в правовій державі невідчужених прав людини, які етимологічно походять від традиції природного права У відповідності до ліберальної візії правовий інструментарій конституційної держави слугує захисту приватного життя індивідів, а політичні права мають використовуватись репрезентантами громадянського суспільства, як похідні від приватних інтересів особи та відповідно забезпечуються на всіх рівнях суспільно-політичного життя.

Ліберальна концепція органічно співвідноситься з ідеєю правової держави та концентрується на правовій легітимації суспільства власників, що сповідують принцип вільної конкуренції. Ця традиція, не переймаючись особливо гуманітарними та соціальними проблемами, історично наполягає на пріоритеті свободи індивіда над вимірами рівності та державного соціального захисту. Саме через пріоритет ліберального світогляду в Британії та Америці тривалий час феномен бідності існував поза правовими нормами та законами. Громадянське суспільство не вважало цю проблему важливою для імплементації в законодавче поле, адже «кожна родина має нести відповідальність за власну поведінку і марнотратство не сподіваючись, у випадку, що правові інститути можуть захистити її» [3, с. 51].

Визначальним чинником ліберальної парадигми громадянського суспільства є приватна власність, яка є індикатором суспільного розвитку такому. Обов'язком власників є орієнтація на збереження і примноження власності та закріплення її визначального статусу в суспільстві законодавчим шляхом. Громадянське суспільство, за

такої моделі приречене на зневагу до бідних, нехтує їхніми соціальними правами, а квінтесенцією такого ставлення до соціального забезпечення є думка Дж. Макліна щодо «модульних індивідів, у яких не має і не може бути ніяких зобов'язань щодо бідних» [4, с. 18]. Цілком зрозуміло, що такий підхід не передбачає актуалізацію вимірів та проблем соціальної справедливості, гуманності, рівності, соціальних прав, які стали, особливо важливими для громадянського суспільства в останні десятиліття. Натомість передбачалось, що самі бідні особи, соціальні аутсайтери мають змінитися, стати працездатними, соціально відповідальними. і завдяки цьому позбавитись своїх соціальних проблем, стати активними представниками громадянського суспільства та творцями власної долі. У відповідності до ліберальної візії право передусім виконує функцію арбітра між власниками, які не мають переходити певні межі цивілізованого суспільства.

У межах цього підходу правові норми заперечують необхідність активної ролі держави у відтворенні соціальної гідності людини, ствердженні соціальної справедливості. Квінтесенцією ліберального світогляду можуть бути слова одного з найвідоміших репрезентантів громадянського суспільства Сполучених Штатів Н. Самуеля, який окреслює взаємозв'язок права і громадянського суспільства в ліберальній традиції відзначає, що «хоча влада й залежить від легітимізації її дій громадянським суспільством, вона, згідно з правовими приписами, не зобов'язана підтримувати широкі верстви населення – за допомогою державних послуг та пільг» [5, с. 11]. Таким чином, правові норми в ліберальній традиції, на мій погляд, звужують соціальну проблематику громадянського суспільства: Вилучається аспект загальної людської гідності, соціального добробуту, поваги щодо найширших соціальних верств, тематику рівності, соціальної справедливості, колективної свободи.

Констатую, що ліберальна версія громадянського суспільства, солідаризуючись з вимірами правової раціональності, світоглядно орієнтувалося на закріплення соціальної практики саморегульованого ринку, як сфери природної гармонії приватних інтересів, індивідів, що переслідують власні цілі і взаємодіють один з одним у сфері досягнення приватного зиску. Інститут права в цих умовах має виключний вплив на формування секулярного суспільства, яке орієнтується на забезпечення широкого кола індивідуальних свобод. Він стає основою формування деліберативної демократії, дистанціюється від моралі та релігії, наділяючи людину можливістю поступати на власний розсуд, переводячи моральні питання в приватну площину, публічно дотримуючись існуючих правових норм та правил. Роль державної влади за такої системи ціннісних координат є вельми обмеженою законодавчим захистом права власності. Громадянське суспільство має підкоритися закону ринку та власникам, які поставили інститут права під свій контроль» [6, с. 36].

В методологічному плані найбільш аргументовано досліджує взаємозв'язок ліберальної версії громадянського суспільства с правом репрезентант австрійської економічної теорії та відомий філософ Ф. А. Гайєк, який, обґрунтовує громадянське суспільство в площині правового забезпечення ринку, розглядаючи державу лише як чинник дотримання існуючих ринкових порядків та у формі законодавчого забезпечення суспільної нерівності.

Луреат Нобелівської премії зокрема зазначає, що «бідність... і надалі існуватиме в межах суспільства: доки існує нерівність, адже хтось завжди має перебувати на нижчій сходинці. Однак знищенню абсолютною бідності не допомагає палке прагнення деяких сегментів громадянського суспільства щодо дотримання соціальної справедливості. У багатьох країнах, де абсолютна бідність залишається гострою проблемою, турбота про соціальну справедливість, намагання захистити бідних законодавчими актами фактично стала однією з найбільших перешкод у боротьбі зі злиденністю» [7, с. 67].

Продовжуючи власну думку дослідник вельми зрозуміло пояснює свою позицію: фокусуючи увагу на правовому забезпеченні взаємовідносин між громадянським суспільством і ринком. Натомість проблеми справедливості, соціальних прав особи є для нього «пустою оманю». Гайек зокрема зазначає, що на Заході соціальні статки громадян стали наслідком загального росту добробуту, а заходи втручання у ринковий механізм лише уповільнювали цей процес. Продовжуючи власну думку дослідник пише, що «громадянське суспільство має розуміти, що саме ринковий механізм спричинив зростання сукупного доходу, який дозволив забезпечити підтримку людей, не здатних достатньо заробляти... Тим часом спроби скоригувати наслідки функціонування ринку в напрямку соціальної справедливості спричинили...більше несправедливості у вигляді нових привілеїв, перешкод мобільності та краху зусиль, аніж сприяли полегшенню долі бідних» [8, с. 68]

Для вченого є неприпустимим коли громадянське суспільство опікується проблемами соціальної справедливості, яка на його думку руйнує соціальні інститути і призводить до занепаду демократичного соціального ладу. Соціальна справедливість, на думку лідера австрійської економічної школи, призводить до нехтування людей правовими нормами, які розглядаються як фактор відчуження. Такі люди, на його думку, ставлять соціальні вимоги вище законних прав тої чи іншої особи. В кінцевому підсумку, варто погодитися, на його думку, з тим, що руйнація правових норм органічно призводить і до порушення справедливості.

Визначаючи важливість правових норм дослідник фокусує увагу на пріоритеті позитивного права над природним у соціальній інтеграції громадянського суспільства. Відзначається важливість ствердження в суспільстві юридичного дискурсу, який розширяє можливості громадянського суспільства в добу соціальних трансформацій.

Республіканська версія громадянського суспільства. Таке інструментальне розуміння права різко суперечить республіканському дискурсу громадянського суспільства, який спираючись на соціальну традицію від Аристотеля до М. Сандела, апелює до природного права. Держава в цих умовах покликана не стільки забезпечувати приватне життя громадян, а радше гарантувати права колективних суб'єктів – спільнот. Республіканська традиція, яка походить від античних часів, безперечно вплинула на формування американського та французького конституційного поля, акцентувала увагу на дотриманні прав національних, соціальних та гендерних спільнот. Право індивідуальної власності в цьому концептуальному вимірі має вторинне значення, поступаючись невід'ємному праву спільнот на реалізацію колективного ідеалу співжиття. У відповідності до цієї традиції, урядова влада має бути не просто юридифікована та підконтрольна правовим нормам, але й залежати безпосередньо від

колективних інтересів спільноти. Статус громадянина у республіканській традиції не є тотожним інституту споживача або клієнта, який переслідує лише власні інтереси, а уособлює волю громадян до колективного самовизначення та творення спільної долі.

Можемо говорити про органічну спорідненість республікансько-комунітарної та пуританської моделей громадянського суспільства, які акцентують увагу на міцності правового поля, закону, співпраці центрального і єдиного публічного авторитету з індивідуумами та локальними спільнотами. Саме в межах цієї моделі був реалізований «Біль про права», у відповідності до якого зберігається незалежність локальних спільнот від централізованої деспотичної влади. Було легітимізоване їх право на власний спосіб життя, включаючи право носити зброю.

Ця модель громадянського суспільства, на відміну від ліберальної, постійно розширює простір публічного ствердження різних спільнот та рухів, наголошуючи на ціннісно-правових підвалинах формування та функціонування спільнот та груп. Вона визнає і пропагує універсальні принципи справедливості, яким надає перевагу серед інших чеснот.

Республіканська традиція громадянського суспільства фокусує увагу на правовому регулюванні майнових відносин, визначаючи справедливість за допомогою об'єктивного, хоча й дуже формального принципу рівності: рівності усіх перед законом, який є імперативом життя громадянської спільноти. Йдеться звичайно про громадянську, а не соціальну рівність усіх людей які мешкають разом. Погляди античних класиків, у цьому контексті, є вельми далекими від принципів буржуазної формальної рівності, адже останні узаконюють елементарну нерівність людей, спираючись при цьому на простий культурно-універсальний принцип існування суспільства, згідно з яким в основі суспільного розвитку лежить взаємна користь.

Можемо констатувати, що Аристотелівська традиція не створює загального кадастру базових прав людини, який з'являється значно пізніше, але фокусують увагу на фундаментальних для громадянського суспільства засадах довіри та солідарності, які є стрижневими для республіканської моделі.

На позитивність цієї моделі у контексті розвитку права вказує сучасний американський філософ А. Селігман, який зокрема зазначає, що «в межах республікансько-комунітарної моделі стверджуються позитивні форми правової самоорганізації суспільства та маніфестуються витоки солідарності та довіри» [9, с. 77]. Вчений вважає, що правові норми, в країнах де панує республіканська версія громадянського суспільства, є більш придатними до демократичного співжиття людей з різними переконаннями та різними соціальними статками. Останні, на його думку більше орієнтовані на «запобігання соціальних патологій та покликані узгоджуватися з моральними приписами», ставати передумовою високої етичності та взаємоповаги [10, с. 78].

Правові норми тут, безпосередньо пов'язані з культурно-історичним розвитком. У межах цього світогляду саме культурні традиції та колективні практики обумовлюють ціннісні та правові орієнтири, формують якісно нову модель пріоритету колективних прав над індивідуальними. Вважаю, що певним синтезом республікансько - комунітарної візії є думка Р. Рорті стосовно ідеального співвідношення права та справедливості в

громадянському суспільстві. «Кінцева мета суспільства укорінена в базових напрямках його розвитку, поза залежністю від інституту ринку, потреб та бажань його членів. Ідеальне співжиття людей має місце там де соціальна держава і громадянське суспільство в своїх діях поєднують правові норми та чесноти справедливості, перешкоджають виникненню агресивних бажань та конфліктів... Право, що запобігає соціальним конфліктам має бути виведене не стільки з необхідності цілераціональної побудови суспільства, з самопочуттів у сфері моралі людей, які живуть в умовах певної культури» [11, с. 21] .

Достатньо близькою до такої думки є позиція М. Волзера, який наголошує на тому, що право та правові норми не існують поза культурно-історичним обґрунтуванням. Вчений зазначає, що передумовою правових норм та правил є усвідомлення особою своєї належності до певної конкретно-історичної спільноти та традиції, в контексті якої вона відстоює свої права» [12, с. 31]. Саме в межах цієї моделі зберігається незалежність локальних спільнот від централізованої деспотичної влади, їх право на власний спосіб життя, включаючи право носити зброю.

Ця модель громадянського суспільства, на відміну від ліберальної, постійно розширює простір публічного ствердження різних спільнот та рухів, наголошуючи на ціннісно-правових підвалинах формування та функціонування громадянського суспільства. Вона визнає і пропагує універсальні принципи справедливості, яким надає перевагу серед інших чеснот.

Деліберативна модель громадянського суспільства. Деліберативна модель громадянського суспільства історично надихала громадянське суспільство починаючи з XIX століття. В цю традицію вагомий внесок зробили І. Кант, Ф. Фребель, Дж. Дьюї та Джон Стюарт Міль. Понад те, суспільні події останнього часу доводять, що вона є вельми актуальною для нашого суперечливого соціуму, адже сприяє адаптації суспільства до комплексних комунікативних викликів. Деліберативна модель усвідомлює політичну публічність як резонатор, який сприяє виявленню проблем у комунікативному ракурсі та спонукає до усунення соціальних патологій, що пов'язані з посткомуністичними трансформаціями, формує в межах громадянського суспільства спільне усвідомлення необхідності постійної зміни соціального ладу на раціональних засадах, які б сприяли взаємному.

На відміну від республіканській традиції, у відповідності до якої інтереси громадян фокусуються навколо колективного громадянського етосу та відповідної моделі правого забезпечення вимог різних спільнот, деліберативна модель пропонує горизонтальний кооперативний пошук кращого рішення проблем громади та влади, патерн найбільш аргументованого та консенсусного узгодження різних інтересів.

За цієї моделі правова процедура та комунікативні передумови формування громадської думки, інструменти волевиявлення функціонують як важливі канали для дискурсивної раціоналізації рішень уряду та інших органів управління. Відтак, дискурсивна теорія дотримується дещо іншого розуміння демократичного процесу, ніж ліберальна та республіканська версії. Слабкість цих версій дуже чітко окреслює Габермас, який вважає, що політичне середовище неможливо представити як макросуб'єкт законодавчої практики, який має свою єдину волю, відмінну волі

приватних осіб. «Народ від якого і має виходити державно-організована влада, не є суб'єктом наділеним волею та свідомістю. Він проявляє тільки через плюральність дій, втім, людська спільнота в принципі не наділена, ані здатністю приймати рішення, ані здатністю до дій» [13, с. 93].

На думку вченого не існує визначеної громадянської волі, яка репрезентує позицію суспільного інтересу відмінного від інтересів приватних однаків. Не можна також і суспільну волю сприймати як механічну суму різноспрямованих інтенцій приватних індивідів. Вельми важливо розуміти, що ця амальгама суперечливих думок та поглядів не може бути суспільною думкою: інститутом громадянського суспільства. Суспільна думка, як і громадянське суспільство в цілому формується в процесі вільної аргументованої дискусії, в процесі формування дискурсу, який створюють громадяни: відпрацьовуючи горизонтальні форми взаємовідносин та правові норми спільного життя. Габермас осмислюючи деліберативну модель громадянського суспільства пропонує термін – деліберативна демократія. Це поняття сформувалось на прикінці 80х років ХХ століття і передбачає, що умовою легітимності правових норм та політичних аспірацій є глибока та аргументована дискусія серед вільних та відповідальних громадян. Деліберативна теорія наполягає на тому, що в процесі дискусії має місце не просто обмін інформацією, а можуть змінюватися преференції та точки зору членів громади, смислові відтінки тих чи інших думок. Габермас виступає безумовним апологетом сучасної деліберативної демократії.

Деліберативний дискурс, що націлений на досягнення раціонально обумовленого консенсусу, передбачає правове забезпечення рівності усіх учасників дискусії: кожен має право виносити питання на обговорення, пропонувати рішення, висувати аргументи за та проти, кожна особа має рівний з іншими голос в дискусії. Дискурсивні передумови надають меншинам та неформальним соціальним групам як право не давати свою згоду на ті чи інші дії громадянського суспільства так і право піддавати критиці ті чи інші суспільні судження. У відповідності до деліберативної моделі громадянського суспільства комунікація в дискурсі не може бути зруйнована брутальними діями влади, насиллям та підкупом. Дії громадянського суспільства скеровуються не силою влади, силою патернального авторитету або механічним єднанням різних думок, а лише раціонально-виваженою позицією, пошуком кращого аргументу серед думок усіх репрезентантів суспільства. Таким чином, суспільна думка громадянського суспільства це не просто поєднання як окремих незалежно сформованих суб'єктивних думок, а інтерсуб'єктивне утворення, що породжене комунікативною взаємодією індивідів. Саме тому, як слушно підкреслює Габермас, «так звані опитування громадської думки можуть претендувати на репрезентацією думок громадянського суспільства, тільки в тому випадку, якщо цим опитуванням передувало тривале публічне обговорення» [14, с. 95].

В процесі вільної публічної аргументованої дискусії має місце трансформація індивідуальних думок у спільну позицію репрезентантів громади, відтворюється контекст творчого поєднання думок репрезентантів різних соціальних рухів та асоціацій.

Вельми важливим для просування концепту громадянського суспільства також є правове регулювання досягнення згоди у процесі дискусії, яке базується на «визнанні кожного як правового суб'єкта» і примушує учасників висувати нормативні положення,

обґрунтовуючи їх загальними принципами та світоглядними оцінками. Можемо констатувати, що саме відкритість, прозорість та передбачуваність аргументації запобігає процесу превалюванню в суспільстві егоїстичних інтересів, пропонуючи баланс загального блага та блага кожного. Вважаю, що деліберативна модель громадянського суспільства принципово є найбільш сприятливою для підсилення демократії, адже дозволяє перейти від позиції захисту індивідуальних або групових інтересів до більш повної синтетичної моделі, що пропонує морально обґрунтовані судження щодо питань, які зачіпають усіх.

Дискурс, що створюється деліберативною моделлю випромінює не тільки нормативно моралізуючий, але й раціоналізуючий вплив на усі соціальні групи, адже дозволяє шукати найбільш оптимальні шляхи порозуміння. Цілком очевидно, що жодна людина, соціальна група або група експертів не мають усю інформацію щодо питань, яким опікуються громадяни і не можуть передбачити специфіку усіх точок зору. Втім, вільний обмін думок щодо того чи іншого питання, поза сумнівом, забезпечуються конституційно та спонукає до підвищення якості суджень та створення умов до якісних управлінських рішень.

Український дослідник Н. Бусова характеризує переваги деліберативної моделі зазначає, що «у ході дискусії різні групи громадянського суспільства та експертні групи починають усвідомлювати наслідки їх соціальних пропозицій, які вони раніше не враховували, проблеми, які вони не помічали... і все це допомагає переглянути та частково переосмислити наші позиції, ставитися до них більш рефлексивно. Спільно прояснюючи можливі наслідки та співставляючи переваги різних варіантів вибору, репрезентанти громадянського суспільства можуть прийти у ході дискусії до таких рішень, які раніше не передбачались. Громадянський дискурс, який передуює колективному вибору робить можливим не просто більш раціональне, але й більш несподіване новаторське рішення»[15, с.103].

Зміна вихідних позицій учасників у ході дискусії свідчить про те, що правовий дискурс формує ідентичність та спільні дії громадян, допомагає їм зрозуміти себе та свої аутентичні інтереси. Необхідність публічно промовляти та раціонально обґрунтовувати свої переваги примушують учасників обговорення змінювати та вдосконалювати власні інтереси, узгоджуючи інтереси різних осіб у громадянському суспільстві.

Таким чином деліберативна модель громадянського суспільства ще більшою мірою ніж інші орієнтована на раціональні складові суспільних відносин. Вона тримається на здатності людей покладатися на раціональні аргументи і змінювати власні думки під тиском раціональних аргументів інших, переходити з егоцентричної точки зору на позицію морально-відповідальних суб'єктів громадянського суспільства. Іншими словами деліберативна модель виходить з позиції І. Канта щодо свободи індивіда та громадянина задавати собі напрямок діяльності виходячи з базових моральної автономії.

У відповідності до цього комунікативного фрейму має місце процесуально досконало організована дискусія і завдячуючи вільному кругообігу інформації та різноплановим аргументам сторін виявляється, що отримані результати є раціональними. У той же час дискурсивно виведена суспільна думка накладає серйозні зобов'язання на учасників дискусії. Ідеал деліберативної версії громадянського суспільства передбачає,

що репрезентанти громадянського суспільства визнають право кожного на участь в публічному обміні аргументами. Як підкреслює відомий американський філософ та соціальний теоретик С. Бенхабіб «деліберативна версія громадянського суспільства робить акцент на непримусових та повністю незакінчених процесах формування суспільної думки у необмеженій публічній сфері, які мають бути забезпечені законодавчо» [16, с. 49].

Цілком очевидно, що повний консенсус в межах громадянського суспільства є лише ідеалом, який ніколи не був повністю реалізованим. Громадянське суспільство дуже часто стикається з суперечливими і хаотичними думками, які достатньо складно звести до єдиного знаменника, до спільної думки. Прикладом цього можна вважати дискусії репрезентантів секулярних та сакральних громад протягом останніх двадцяти років в нашій державі, які аж ніяк не сприяють знаходженню спільного і виваженого рішення у різних сферах. Окрім цього варто зрозуміти, що консенсус має доповнюватися критикою та самокритикою в межах самого *civil society*, яка допомагає запобігти спрощенню соціальних рішень та соціальних патологій. Таким чином, консенсус і соціальна критика є двома визначальними складовими, які закріплює правова система в конституційних документах.

Варто зазначити, що далеко не завжди досягнення консенсусу є довготривалим процесом, але не викликає сумнівів, що конституціоналізовані процеси в парламентських країнах закінчуються голосуванням з використанням принципу більшості. Це дало змогу Ф. Фабріціусу піддати критиці ідеї деліберативної демократії Ю. Габермаса, зазначаючи, що «ідеї Габермаса вдало опрацьовані для політичних процесів, але слабкі у розумінні реальних процесів» [17, с. 14]. На наш погляд це не зовсім відповідає дійсності, а радше зовсім не відповідає. Німецький дослідник, на наш погляд, не надає перевагу жодній з моделей громадянського суспільства, фокусуючи увагу на перевагу раціональності в деліберативній моделі, яка ґрунтується на комунікативній владі громадянського суспільства.

Не викликає сумнівів, що вихідною емпіричною категорією деліберативної моделі є демократія та демократичний процес, який є важливою складовою християнської цивілізації, процес, який надає легітимності громадянському суспільству в цілому, як горизонтального виміру соціальної інтеграції людей. Деліберативний концепт цього соціального інституту легітимізується через фільтр дискурсивного формування суспільної думки. У цьому контексті правові підвалини задають межі суспільного обговорення. Вони гарантує наявність сучасного демократичного дискурсу: дискурсу з високим ступенем аргументації, яка представляє собою важливий різновид комунікації. Високий та професійний рівень комунікаційних практик стає можливим завдячуючи перемозі раціонально вмотивованих позицій, націлених на вироблення процедурно правильних рішень, які має максимально розширити свободи громадян у публічній та приватних сферах. Закони, які приймаються політичною елітою в демократичних суспільствах мають, з одного боку, репрезентувати імпульси, що безпосередньо поступають з лав громадянського суспільства: віддзеркалювати вимоги базових соціальних груп, а з іншого ставити релевантні теми та проблеми, які мають позитивно впливати на функціонування державних та громадянських інститутів.

Можемо констатувати, що погляд на історію громадянського суспільства розкриває перед нами три концептуальні стратегії просування раціональності: ліберальна, республікансько-комунітарна та деліберативна, які розвиваються через узгодження своєї позиції з інститутом – права. Ці три візії сприйняття та інтерпретації органічно впливають на спосіб буття, чиновників та репрезентантів політичної еліти. Спільними для всіх трьох концептів громадянського суспільства є їх права детермінованість, поєднання з вимірами раціональності.

Висновки. Можемо констатувати, що погляд на історію громадянського суспільства надає нам три базові концептуальні стратегії просування раціональності, з позицій якої розвивається інститут громадянського суспільства: ліберальна, республіканська та деліберативна, які розвиваються через узгодження своєї позиції з інститутом – права. Ці три візії сприйняття та інтерпретації органічно впливають на розвиток європейської та української соціальності. Спільними для всіх трьох концептів громадянського суспільства є їх права детермінованість, поєднання з вимірами раціональності.

В процесі аналізу базових моделей громадянського суспільства приходимо до висновку, що найбільш оптимальною моделлю для сучасного функціонування суспільних відносин є деліберативна версія. Деліберативний дискурс, що націлений на досягнення раціонально обумовленого консенсусу, передбачає використання природного та позитивного права. В процесі забезпечення рівності усіх учасників дискусії: кожен має право виносити питання на обговорення, пропонувати рішення, висувати аргументи за і проти, кожна особа має рівний з іншими голос в дискусії. Дії громадянського суспільства скеровуються не силою влади або механічним єднанням різних думок, а лише раціонально-вваженою позицією, пошуком кращого аргументу.

Таким чином, громадянське суспільство постає цілісним нтерсуб'єктивним утворенням, яке породжене комунікативною взаємодією індивідів.

Література:

1. *Karas A.* Discursive Ethical Practices Discernment on the road to Civil Society in Ukraine // The dialogue of Cultural Tradition. A Global perspective . –Washington . : The Council for Research in Values and Philosophy, 2000 . – P . 123-140.
2. *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения . В 8-ми т . – Т. 8 – М., 1994. – с. 101-149.
3. *Пасько Я.* Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння . – К . : Парапан, 2008. – 270 с.
4. *Маклін Дж.Ф.* Громадянське суспільство: свобода у новому тисячолітті // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центральноєвропейський досвід . –Львів. : ЛНУ імені І. Франка,1999 . – с. 10-21.
5. *Samuel G.* Social Rights. – Washington, Washington University Press, 2001. – 424 p .
6. *Rupnik M.* Idea Spoleczenstwa obywatelskiego na przelomie XX-XXI wieku. – Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1989 . – 156 s
7. *Хаек Ф. О.* Пагубная самонадеяность: ошибки социализма. – М. : Новости, 1992. – 196 с.
8. *Хаек Ф. О.* О свободе – М. : Три квадрата, 2003. – 182 с.
9. *Seligman A.* The Idea of Civil Society . –New York.: The Free Press, 1992 . –235p .
10. *Селигман А.* Доверие. М. : Пресс, 2002. – 273 с.

11. *Рорти Р.* Обретая нашу страну: политика левых в Америке XX века. – М. : Дом интеллектуальной книжки, 1998. – 128с.
12. *Волзер М.* Безпека і добробут. – К. : Альтерпрес, 2005. – 61 с.
13. *Хабермас Ю.* Проблема легитимации позднего капитализма. – М.: Наука, 2011. – 576 с.
14. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості. – Львів . : Літопис, 2000. – 318с.
15. *Бусова Н.* Модернизация, рациональность и право. – Харьков.: Прометей – Прес, 2004. – 351 с.
16. *Бенхабиб С.* Притязания культуры. – М. : Логос, 2003. – 210с.
17. *Fabricius F.* Human Rights and European Politics. – Oxford, Berg press, 1995. – 178p.

УДК 1 (091)

Гончаренко К.С.

Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова

ПРИНЦИП СЕРІЙНОСТІ: ПАРАДОКС НЕВИЗНАЧЕНОГО РЕГРЕСУ

Джон В. Данн в роботі «Серійний універсам» зображує пасаж, який може виступити преамбулою даного дослідження. Художник втікає з психіатричної лікарні для того, аби намалювати картину «всього життя»: відтворити та зафіксувати в зображенні всю світобудову. Він ставить свого мольберта у відкритому полі і береться до роботи. Коли автор завершив зображувати все, що бачив навколо себе, його пройняло відчуття незадоволення: чогось на картині бракувало. Через деякий час митець зрозумів чого саме не вистачало – не вистачало його самого, того, хто власне і пише картину. Він відсуває мольберт подалі і кличе сільського хлопчину, щоб той позував. Таким чином, він зображує себе вписаного в картину світобудови. Але й даний варіант картини його не задовольняє. Не вистачало його самого, вписаного в картину світобудови, та на якій зображений він сам, що пише картину світобудови. Довелося знову відсувати мольберт. Відповідно, кількість можливих серій нескінченна, і може бути обмежена лише автором (або, як у випадку з Дж. В. Данном, Абсолютним Спостерігачем, що рухається в Абсолютному Часі).

Отже, серія, серійність – це ті концепти, які, з одного боку, апелюють до мислення та методології, а з іншого - унаочнюють конкретні події чи ситуації (наприклад, серія книг, серійність кінотексту тощо). Серійність – це насамперед характер підходу до структурування подій, явищ, реальності, часу. Але навіть в тих випадках, коли фігурує серія, серійність, вони не завжди є доречними, або навпаки, очевидно не прослідковуються, оскільки, для того, аби їх задіяти, варто розуміти структуру самої внутрішньої логіки формування цих явищ.

Ключові слова: серія, «серійне мислення», серійність, подвоєння, розрізнення, «текст в тексті», «картина в картині», серійність часу, «місце без пасажера».

Гончаренко Е.С. Принцип серійности: парадокс неопределенного регресса. Джон Уильям Данн в работе «Серийный универсам» изображает следующий пассаж. Джон Уильям Данн в работе «Серийный универсам» изображает следующий пассаж.